

ברקליטות לסגוד תיקו
עציר מוסטפא ברכאת
4.9.92

**מותו של מוסטפא ברכאת
באגף החקירות
במיתקן הכליאה בטול-כרם**

בצלם

בִּצְלֵם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

רחוב קרן היסוד 18, ירושלים 92149. טלפון 617274, 02/617271, פקסי 02/617946

B'TSELEM - The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories

18 Keren Hayesod st. Jerusalem 92149. Tel. 02/617271, 617274. Fax. 02/617946

"بيتسيلم" مركز المعلومات الاسرائيلي لحقوق النسان في الاراض المحتلة

شارع كيرن هيسود ١٨ القدس ٩٢١٤٩. تلفون ٦١٧٢٧٤/١ (٠٢)

ISSN 0792-4003

עיצוב ועריכה גרפית: יעל בוברמן

**מותו של מוסטפא ברכאת
באגף החקירות
במיתקן הכליאה בטול-כרם**

כתיבה ועריכה: יובל גינבר ותמי בש

נצלם מבקש להודות לארגונים ולאישים הבאים על
עזרתם בהכנת הדו"ח:

Palestinian Human Rights Information Center
Al-Haq, Palestinian Organization for Human Rights
Mandela Institute

Physicians for Human Rights

עמותת רופאים ישראלים פלסטינים לזכויות האדם

עו"ד איברההים עבד א-לטיף חסן

ד"ר אדוארד מקדונו

רני טלמור

תודה מיוחדת

לעו"ד תמר פלג-שריק, האגודה לזכויות האזרח

מוסטפא ברכאת

מוסטפא ברכאת, צעיר בן 23 תושב ענבתא, נעצר בבוקר ה-3.8.92 והובא לאגף החקירות במיתקן הכליאה הצבאי בטול-כרם. למחרת בערב קבע רופא את מותו.

שני הרופאים הפתולוגים שהשתתפו בנתיחת גופתו ב-9.8.92, ד"ר יהודה היס מהמכון לרפואה משפטית באבו-כביר וד"ר אדוארד מקדונו, פתולוג אמריקני שהוזמן על ידי משפחת ברכאת, קבעו כי הסיבה הישירה למוות היתה התקף חריף של אסתמה ברונכאלית.¹ על הגופה לא נמצאו סימני חבלה.

ב-4.2.92 דיווח העיתון **דבר** כי המשטרה המליצה לפרקליטות לסגור את תיק החקירה.

מותו של ברכאת הוא מקרה המוות הרביעי השנה של עציר פלסטיני במהלך חקירתו או בסמוך לה.

האמצעים הננקטים בחקירת פלסטינים כוללים דרך שיגרה איומים, מניעת שינה, מכות, קשירות מכאיבות, הלבשת שק על ראש הנחקר לתקופות ממושכות, וצורות אחרות של התעללות פיזית ונפשית.² ברכאת לקה בהתקף אסתמה ראשון תוך כדי חקירתו. אף על-פי כן נמשכה החקירה.

מתעוררות איפוא שאלות קשות בנוגע לאחריות השלטונות במקרה זה בפרט, ולמידה בה הם ממלאים את חובתם לדאוג לשלומם ולבריאותם של העצירים המוחזקים והנחקרים אצלם, בכלל.

דו"ח זה ינסה להתחקות אחר מה שאירע למוסטפא ברכאת ב-36 השעות שבין מעצרו למותו, וידון בסוגיות הבעייתיות שנסיבות מותו שבות ומעוררות.

1. ד"ר יהודה היס, "חוות דעת של מומחה" (חוות דעת ביניים) 11.8.92.

2. ראו בצלם, חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה: התעללות, "לחץ פיזי מתון", או עינויים: (ירושלים, מארס 1991).

השתלשלות המאורעות, 3-4 באוגוסט 1992

לאחר תחקיר מקיף, אין בידינו תמונה מלאה של השתלשלות העניינים מכאן ואילך, עד למותו של מוסטפא ברכאת בערב שלמחרת, מעט לאחר השעה 19:00. כפי שיובהר להלן, היעדר המידע הוא כמעט בלתי נמנע, בשל החשאיות האופפת את המתרחש באגפי החקירה של השב"כ. כך לא נמסרו לרופאים הפתולוגים מסמכים כלשהם, ואף לא רישומים רפואיים.

מיתקן הכליאה בטול-כרם*

למיתקן הכליאה הצבאי בטול-כרם שתי פונקציות: מיתקן השהייה, אליו מובאים עצירים ישירות ממקום מעצרם, ואגף חקירות, המנוהל על-ידי השב"כ. למיתקן כולו תפוסה של 100 כלואים. ביום ביקור נציגי **בצלם** שהו בו 55 כלואים, מהם ארבעה שפוטים (למילוי עבודות תורנות ואחזקה בלבד) והשאר עצירים. 34 מהעצירים הוחזקו באגף החקירות, בו לא הורשו נציגי **בצלם** לברק.

* מבוסס על מידע שנמסר לנציגי **בצלם** בעת ביקור במיתקן ב-4.3.92.

יום ב', ה-3.8.92

אין בידינו מידע על שאירע לברכאת בין שעת התייצבותו במינהל לבין השעה 20:00 לערך, עת הוכנס לחדר החקירות. מפקד המיתקן, סגן שואן, מסר לעו"ד פלג-שריק כי ברכאת הוחזק כנראה אצל השב"כ במינהל האזרחי, עד שנתקבל במיתקן הכליאה. כמו כן מסר כי "מוסטפא הגיע ישירות לחקירה ב-19:45 ב-3.8.92, כמובן אחרי שעבר קליטה במיתקן, לרבות בדיקה על-ידי חובש שהשאיר אצלו את הוונטולין".

התיאור שלהלן מתבסס על המקורות הבאים:³

א. עדויות שמסרו בני משפחתו של ברכאת לעובד

בצלם

ב. דו"ח הנתיחה של ד"ר יהודה היס מהמכון לרפואה משפטית באבו-כביר.

ג. דו"ח הנתיחה של ד"ר אדווארד מקדונו מארה"ב שהוזמן מטעם משפחת ברכאת להשתתף בנתיחת הגופה.

ד. תחקיר ראשוני שערכה עו"ד תמר פלג-שריק מהאגודה לזכויות האזרח בישראל, המייצגת את משפחת ברכאת.

מוסטפא ברכאת שהה בשנים 1990-1992 בירדן, שם למד עיצוב פנים. עם סיום לימודיו, חזר לענתא ב-29.7.92 עם אמו, פתחיה, אשר שהתה עימו בירדן מה-26.6.92. בעדות לבאסס עיד **מבצלם** מסרה האם כי במשך התקופה בה שהתה עם בנה בירדן, לא התלונן על בעיות בריאותיות ותיפקד באופן נורמלי. האב, מוחמד ברכאת, העיד כי ברכאת ביקר אצל הוריו בקיץ 1991, וגם אז לא התלונן על בעיה בריאותית כלשהי. ברכאת סבל מאסתמה אלרגית בילדותו, אך ככל הידוע לבני משפחתו לא היו לו התקפים מאז היותו בן 16.

כשחצה ברכאת ב-29.7.92 את גשר אלנבי מירדן, קיבל זימון לנציגות המינהל האזרחי בטול-כרם, ונצטווה להתייצב ב-2.8.92 בפני "קפטן ראיין", ולהביא עימו שתי תמונות ואת דרכונו הירדני. ברכאת התייצב במינהל ביום שנקבע, אך נשלח חזרה לביתו ונאמר לו להתייצב למחרת.

למחרת, ה-3.8.92, התייצב ברכאת במינהל בשעה 8:00 בבוקר, כשברשותו משאף ונטולין, שרכש על-פי עצת אחותו. אחותו העידה כי ידעה ששק הוא אביזר שמשתמשים בו כלפי כל נחקר, וזכרה את התקפיו של אחיה בילדותו.⁴

3. בצלם פנה לדובר משטרת ישראל בבקשה למידע בנושא, במהלך תקופת החקירה ועם סיומה. הפניות לא נענו. גם מדובר צה"ל לא קיבלנו מידע מעבר לאמור בתגובתו, בע' 14.
4. מובא בחוות דעתו של ד"ר מקדונו.

משאף נוסף שיוחזק עבורו במרפאת המיתקן. הרופא לא הורה להפסיק את החקירה, על-אף שיש לו הסמכות לעשות כן.

המקור הצבאי מסר כי לאחר נדיקת הרופא ביום שלישי, הוחלט שלא יולבש שק על ראשו של ברכאת. מכאן ואילך, הוחזק ברכאת ללא כיסוי ראשו בשק, ובקשירת ידיו מלפנים.

בשעות הצהריים אכל ברכאת ארוחת צהריים, ובשעה 15:00 ישב במסדרון מחוץ לאגף החקירות.

ב-16:05 הוחזר ברכאת לחקירה שנמשכה עד 18:05.

לאחר החקירה, הובא לתא מספר 17, בו הוחזק גם העציר ראתב עודה, תושב הכפר סידא.

לרופאים היס ומקדונו, כביקורם במיתקן הכליאה בטול-כרם, הוצג תא מספר 17, אותו תיאר ד"ר היס כך: תא בצורת מלבן, עם דלת כניסה וללא חלון. באורך 293 ס"מ, ברוחב 183 ס"מ ובגובה 230 ס"מ. בתיקרתו, מ-2 צידיו, נמצאים פתחי איורור ולאורכו, על הריצפה, מונחים 2 מזרונים דקים.

תוך כדי חקירתו, קיבל ברכאת התקף אסתמה, השתמש במשאף שהיה עימו והתאושש. מקור צבאי המקורב לשלטונות מיתקן הכליאה מסר כי ברכאת הושם כעבור שעתיים של חקירה ב"תא מנוחה" (באחריות צה"ל), שם נבדק על-ידי החובש, ושם גם שהה לבד במשך הלילה. החובש הורה לבדוק את מצבו של ברכאת מדי רבע שעה, דבר ש"מתבצע כל עוד הוא בשליטה של צה"ל".

יום ג', ה-4.8.92

בשעה 9:00 בבוקר הונס ברכאת לחקירה. בסביבות השעה 10:00, נבדק בדיקה שיגרתית על-ידי הרופא האחראי, ד"ר אלי ולדנר. הבדיקה נעשתה מחוץ לאגף החקירה. על-פי גירסת איש השב"כ, שנמסרה לרופאים היס ומקדונו, ברכאת לא סיפר לרופא כי קיבל התקף בלילה. הרופא הבחין אצלו ב"ציפצופים מפוזרים על-פני שתי הריאות", והורה לאפשר לברכאת להשתמש במשאף במידת הצורך ולהעמיד לרשותו

חוות דעת של ד"ר יואל קרייף, מנהל מכון הריאות בבי"ח איכילוב

אסתמה היא מחלה המתאפיינת בכיווץ הסימפונות, בעקבות חשיפה לגורמים מסוימים, כגון אבק וחומר אלרגי אחר או התקררות. כיווץ זה יוצר היצרות הפוגעת בתפקוד מערכת הנשימה.

כ-10% מהאוכלוסייה סובלת מאסתמה, בדרגות שונות. המחלה יכולה להיות קלה, עם התקפים קלים וספורדיים, ויכולה להיות חמורה יותר, עד מצב כרוני, בו האדם סובל כל הזמן.

התקף אסתמטי מתבטא בקוצר נשימה, לעתים שיעול, לעתים נשימה מצפצפת או מהירה, ובחרדה. לטראומה נפשית או לחרדת-יתר יכול להיות משקל ביצירת תנאים להתקף, אך משקל זה אינו אבסולוטי. גם תנאים של כליאה וחקירה, אין בהם כשלעצמם כדי להוות גורם ישיר להתקף. ניתן לדבר על שני סוגים של התקפים מסוכנים:

א. התקף חזק וקצר, התכווצות עוה ביותר של הסימפונות, העלולה לגרום למוות מיידי (sudden death) שסיבתו חנק. הגורמים להתקף כזה יכולים להיות אלרגיים, אך בחלק מהמקרים הגורמים אינם ברורים לנו כל צרכם. זוהי תופעה נדירה אך מוכרת, בעיקר אצל צעירים.

ב. סידרה של התקפים המחמירים והולכים, או מצב מתמשך ומחמיר של התקף.

בשני המקרים חשוב שיהיה בידי החולה משאף, העשוי להפסיק התקף בתחילתו, או להקל את המצב. אין צורך ביחס מיוחד או בתנאים מיוחדים לכל אסיר או נחקר המצהיר על אסתמה. עם זאת יש להשאיר בידי אסיר כזה את המשאף ולהימנע מכיסוי ראשו או מכבילת ידיו.

אם נחקר עובר התקף, עליו להיבדק בידי רופא, ובמשך כמה שעות יש להימנע מלחקר אותו, עד לאחר בדיקה נוספת של רופא. הרופא יבחן אם מדובר בהתקף קל וחולף, או בהתקף קשה יותר או מתמשך. מובן שבמקרה השני יש לטפל בחולה ובמידת הצורך לאשפוז.

לוח הזמנים מכאן ואילך, על פי גירסת איש השב"כ
כפי שנמסרה לרופאים הפתולוגים, הוא כדלקמן:
18:00 ברכאת הוכנס לתא, שם הוחזק עם העציר
ראתב עודה.
18:45 השומרים הגיעו, לאחר שעודה הזעיק אותם,
והוציאו את ברכאת מהתא.
18:53 החובש הגיע. הוא לא מצא אצל ברכאת
דופק או נשימה. החובש החל בהחייאה.
19:00 ד"ר ולדנר הגיע בליווי שלושה חובשים,
שבדקו דופק, הכניסו אינפוזיה והזעיקו ניידת
טיפול נמרץ מנתניה.
19:19 הגיע האמבולנס, ובוצעו פעולות החייאה.
19:35 נקבע מותו של ברכאת.

שיטות החקירה שהופעלו כלפי ברכאת

כאמור, מפעילים חוקרי השב"כ צורות שונות של
התעללות פיזית ונפשית כנגד נחקרים.
על-פי המידע שבידי **בצלם**, וכמוהו המידע שבידי כל
שאר הארגונים הפלסטיניים והישראליים שחקרו את

הנושא, כיסוי הראש בשק הוא אמצעי סטנדרטי,
המופעל כנגד הנחקרים, לרוב לפני תחילת החקירות
וביניהן, ולעתים תוך כדי חקירה.⁵ כל העצירים
האסתמטיים, שרואיינו במסגרת תחקיר שערך
אל-חאק לאחרונה, ואשר טרם פורסם, העידו כי
ראשיהם כוסו בשק.

על-פי איש השב"כ התקיימה החקירה ביום הראשון
ללא כיסוי ראש. אין הוא מוסר מידע לגבי התקופה
שלפני החקירות או ביניהן. רק בהתייחס ליום השני,
לאחר בדיקת הרופא, הוא מציין כי ברכאת הוחזק ללא
כיסוי ראש.

המקור הצבאי מסר כי ביום השני למעצרו של ברכאת
הוחלט שלא להשתמש בשק. עד אז "יכול להיות"
שהשתמשו בשק.

מפקד מיתקן הכליאה אמר לעו"ד פלג-שריק בהקשר
זה: "לשב"כ יש חזרי חקירה. אני פנימה לא נכנס –
שהם יספרו לך".

מכל האמור לעיל יש לשער כי השק אכן הושם על
ראשו של ברכאת, לפחות ביום הראשון לחקירתו.
כיוון שהיחס אליו באותו יום היה שיגרתי, סביר
שאמצעי לחץ קשים אחרים הופעלו בחקירתו באותו
יום.

5. ראו בצלם, חקירת פלסטינים, עמ' 54-56.

חובות שלטונות המיתקן

מבחינה משפטית, כל עוד מוחזק אדם במעצר, חייבים השלטונות אשר בסמכותם נעצר, לדאוג לשמירה על בריאותו, שלומו ושלמותו הגופנית.

עיקרון זה מקבל ביטוי, בין היתר, בסעיף 332 לחוק העונשין, הקובע:

מי שעליו האחריות לאדם שמחמת גילו, מחלתו, ליקויו הרוחני, מעצרו או כל סיבה אחרת אינו יכול להפקיע עצמו מאותה אחריות ואינו יכול לספק לעצמו את צרכי חייו... חובה עליו לספק לו את צרכי מחייתו ולדאוג לבריאותו, ויראוהו כמי שגרם לתוצאות שבאו על חייו או על בריאותו של אדם מחמת שלא קיים את חובתו האמורה.

בפסק דין של בית המשפט העליון בשבתו כבג"צ נאמר:

כאשר אדם כלוא במיתקן כליאה, חשים שלטונות בית-הסוהר, כי רובצת עליהם אחריות לשלומם... האחריות לשלומם של האסירים איננה מוטלת על העותר כפרט, אלא על הרשויות הציבוריות שהופקדו לכך, ואם הגיעה אליהן ידיעה בדבר סיכון העלול להתממש, מחובתן לשקול, לאור האמצעים העומדים לרשותן מה דרוש כדי להגן על כל מי שטעון הגנה.⁶

על השלטונות מוטלת החובה לשמור גם על שלומם, בריאותם וחיייהם של אסירים ועצירים חלשים. מבחינה פיסית או נפשית, או בעלי רגישות מיוחדת. מטבע הדברים, קיימת סכנה שאדם "חלש" יישבר פיסית או נפשית בתנאים שבהם אדם "רגיל" לא היה נפגע באותה מידה.

לגבי אנשים בעלי רגישות מיוחדת, כמו מחלה, חל העקרון של "גולגולת הדקה". לפי עקרון זה, מי שמפעיל אלימות, שכלפי אדם "רגיל" לא היתה גורמת לפגיעה חמורה, ואשר ביחס לבעל רגישות מיוחדת גרמה לתוצאה חמורה ואף קטלנית, לא יוכל לטעון להגנתו שיש לקורבן "גולגולת דקה".

מתוך עדותו של אמג'ד ג'ומעה חסן חופי, תושב מחנה-הפליטים טול-כרם נמסרה לעו"ד תמר פלג-שריק במיתקן הכליאה טול-כרם ב-6.9.92

נעצרתי ב- 1.6.92 והייתי בחקירה עד 29.7.92.

בהתחלה שואלים שאלה ואם אתה לא עונה נותנים מכה בטון למעלה.

בי"שבח" [כיסוי ראש בשק וקשירת ידיים לאחור] עומדים לפעמים שעה, לפעמים ימים – זה שונה אצל חוקרים שונים.

שק על הראש גורם לכאבי ראש, וגירווי העור מזיעה. שמים אותך גם עם ידיים כפופות לאחור בכפיפת ברכיים, להרבה זמן.

וככה גם על כיסא נמוך, ומנדידים. אם אתה בי"שבח" אינך יכול לישון בלילה.

במקרה של ברכאת, נודע לשלטונות המיתקן בשלב מוקדם מאוד כי מדובר בחולה אסתמה. על השלטונות היתה מוטלת החובה להעניק לו את הטיפול הדרוש, רפואי ואחר, כדי למנוע את האפשרות שיקבל התקף אסתמה, ויחד עם זאת להימנע מפעולות שיפגעו בבריאותו, ובמיוחד בדרכי הנשימה.

בעקבות ההתקף הראשון שקיבל ברכאת במהלך חקירתו ביום הראשון למעצר, בוודאי שלא היה מקום לספק כי ברכאת אכן חולה, וכי מחלתו מתממשת, והחובה לנקוט צעדים לשמירה על בריאותו ועל חייו, אף התעצמה.

העובדות מצביעות על-כך ששלטונות הכלא הפרו את חובתם זו: רק ביום השני למעצרו הוחלט כי ראשו של ברכאת לא יכוסה בשק בהמשך שהותו באנף החקירות. סידרת החקירות שעבר החלה לפני שנבדק על-ידי רופא, לא הופסקה גם לאחר שעבר התקף אסתמה ונמשכה עד זמן קצר לפני ההתקף שהביא למותו.

6. בג"צ 324/86, חמאד נ' מפקד כוחות צה"ל באיזור יהודה ושומרון ואח', פד"י מ(3)361.

אגפי החקירות של השב"כ

יוצא שהשב"כ מנהל אגפים בתוך מיתקני כליאה ובתי-סוהר, אך אינו כפוף למנהליהם או מפקדיהם של אלה. התחיקה הצבאית מפרטת את אגפי המיתקנים, אך אין בה התייחסות לאגפי חקירות. ככל הידוע לנו, לא פורסמה מעולם אסמכתא חוקית המסדירה את פעולת השב"כ במיתקני הכליאה, או הקובעת את תחומי סמכותו ואחריותו ביחס לאלה של צה"ל או של השב"ס.

אין כלא בניהולו של השב"כ, ובציבור רווחת התפיסה שאת בתי הכלא בשטחים מתפעל הצבא או השב"ס. לכאורה, מוחזקים העצירים בתוקף סמכות הצבא או השב"ס, האחראים לספק להם את מזונם, סידורי השינה, המפגשים עם עורכי הדין וכו'. אולם בפועל, אנשי השב"כ מחזיקים בעצירים בעת החקירה, והם אלה שמקבלים את מרבית ההחלטות הקשורות בעצירים. בסמכותם לקבוע אם יותר לעציר להיפגש עם עורך דינו, אם יקבל מזון, וכדומה.⁹

בביקור שערך צוות **בצלם** בכלא פרעה ביום 17.2.92, הסביר רס"ן שלמה גיספן, ראש מדור עצורים במפקדת קצין משטרה צבאית ראשי, כי בהתאם לאמור בדו"ח ורדי "הגורם העובד מול השב"כ הוא כעת קצין בדרגת רס"ן לפחות, שלא כבעבר, כך שהוא יכול לעמוד מולם".

המלצה זו והסבר זה מעידים על העדרם של סדרי סמכות, אחריות וכפיפות ברורים.

לאור אי-כפיפותו של השב"כ לצה"ל, ספק אם אפילו לרב-סרן הסמכות לאסור או להתיר דבר לאנשי השב"כ במיתקן. קל וחומר לגבי מיתקן הכליאה בטול-כרם, בו אגף החקירות אינו בשליטת צה"ל, ומפקד מיתקן הכליאה הוא בדרגת סגן.

מוסטפא ברכאת הוחזק באגף החקירות של השב"כ במיתקן הכליאה הצבאי בטול-כרם.

אגפי חקירה של השב"כ קיימים במספר מיתקני כליאה צבאיים ובתי-סוהר של השב"ס בשטחים. באגפים אלה, בהם עצירים מוחזקים למשך תקופת חקירתם, פועל השב"כ באופן עצמאי, כאשר מעטה של סודיות אופף את פעולותיו.

בתשובה לשאליתא של חי"כ דדי צוקר, בענין מסקנות ועדת האלוף (מיל.) ורדי (אשר מונה במאי 1991 לבדוק את טענות **בצלם** בדבר שיטות החקירה של פלסטינים המוחזקים במיתקני חקירה צבאיים בגדה ובעזה) השיב שר הביטחון דאז, משה ארנס, במכתבו מיום 19.4.92, בין השאר:

נקבעו הוראות הקובעות במדויק את תחומי האחריות של צה"ל, של שרות הביטחון הכללי [ו]של משטרת ישראל.

חרף זאת, נראה כי בין הגופים הכולאים, צה"ל, השב"ס והמשטרה, לבין השב"כ האחראי על אגפי החקירה, לא קיימים יחסי כפיפות וסמכות ברורים.

מיתקני הכליאה בשטחים פועלים בתוקף צווים שהוציאו מפקדי האיזורים.⁷ מפקדי מיתקני הכליאה הצבאיים כפופים, בהיותם קציני צה"ל, למפקד הצבאי של האיזור. גם אנשי המשטרה בשטחים כפופים לאותו מפקד, מתוקף צו צבאי.⁸ המפקד הצבאי הוא הממנה את נציבי בתי-הסוהר באיזור.

לעומת זאת, אין אנשי השב"כ כפופים כלל למרות המפקד הצבאי. סעיף 2א לצו בדבר אנשי שירות הביטחון הפועלים באיזור (איזור הגדה המערבית) (מסי 121), התשכ"ז-1967 קובע:

לגבי שירות הביטחון יהיו הממונים עליו בשירות זה, רשות בת סמך שחובה עליו להשמע להם.

7. צו בדבר הפעלת מיתקן כליאה (איזור הגדה המערבית) (מסי 29), תשכ"ז-1967, וצו מקביל שהוצא ברצועת עזה.

8. צו בדבר כוחות משטרה הפועלים בשיתוף עם צה"ל (איזור הגדה המערבית) (מסי 52), תשכ"ז-1967.

9. ראו בצלם, חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה-דו"ח מעקב, (ירושלים, מארס 1992), ע' 46.

בידוד, חשאייות ואלימות בחקירה

המצב המתואר לעיל בעייתי עוד יותר לאור התנאים בהם נחקרים עצירים פלסטינים, והשיטות הנוהגות בחקירתם.

א. בידוד

הצווים הצבאיים מתירים להחזיק עצירים פלסטינים תושבי השטחים עד 18 יום בטרם יובאו בפני שופט להארכת מעצרם,¹⁰ ולמנוע מהם את הזכות להיפגש עם עורך-דין למשך תקופה של 15 יום, שמוארכת לעתים קרובות ל-30 ימים. רק מהיום ה-14 למעצר רשאים נציגי הצלב האדום להיפגש עם העצירים.

לתקופת ניתוק כה ארוכה אין אח ורע בעולם המערבי, וכבר ב-1987 המליצה ועדת לנדוי כי תקוצר לשמונה ימים. המלצה זו לא יושמה, עד היום.

ג. חשאייות

אגפי החקירה אפופים חשאייות מוחלטת. סגן שואן ציין כי אינו נכנס לחדרי החקירה. גם הרופא הצבאי, עימו שוחחו אנשי **בצלם** בעת ביקורם במיתקן, מסר כי אינו נכנס לחדרים אלה. ארגוני זכויות אדם, כולל נציגי הצלב האדום וכל גוף אחר מחוץ למערכת הביטחון, אינם רשאים לבקר אפילו בתאים בהם ישנים העצירים ובמקומות בהם הם אוכלים, מתקלחים וכדומה.

יש לזכור כי מדובר במקומות בהם שהו ואותם ראו אלפי פלסטינים שנחשדו בעבירות ביטחוניות, דבר המונע ממילא את האפשרות לשמור על הסודיות.

בביקור של **בצלם** במיתקן הכליאה בטול-כרם ב-4.3.92 תיאר רס"ן גיספן את חדר החקירות כ"חדר נורמלי, עם תמונות, עם אורור". כשנשאל מדוע, אם

מוסטפא ברכאת הוא העציר הפלסטיני הרביעי שמת מאז תחילת 1992 במשך חקירתו או בסמוך לאחריה. שלושת המקרים שקדמו לו הם:

- 1. מוסטפא עבדאללה מוסטפא אל-עכאווי**, תושב ואדי ג'וז בן 36, נפטר בתאו באגף החקירות של השב"כ בכלא חברון, בתאריך 4.2.92. באותו יום, הובא עכאווי בפני שופט צבאי להארכת מעצרו, והתלונן בפניו כי עונה בידי חוקריו. השופט הבחין בחבלות על גופו, הורה להעבירו לבדיקה רפואית והאריך את מעצרו ב-8 ימים.
- בנתיחה שלאחר המוות בה השתתף גם הפתולוג האמריקני ד"ר מייקל באדן, נקבע שעכאווי נפטר מהתקף לב, וכי סבל מטרשת עורקים. לדברי ד"ר באדן, מותו של עכאווי "זורז על ידי התנאים הפיסיים והנפשיים בהם היה נתון וכן מחשיפה ממושכת לקור". תיק החקירה נסגר מהנימוק ש"בדיקת הפתולוג, כפי שנערכה לאחר מותו, לא העלתה קשר בין סיבות החקירה ו/או אופיה לבין התקף הלב שגרם למותו" (מכתב איתן הבר, יועץ ראש הממשלה ומנהל הלישכה, **לבצלם**, מיום 6.8.92).
- 2. סמיר עודה ח'מיס עומר**, תושב מחנה הפליטים שאטי בן 17, נפטר ב-31.5.92 בבית החולים שיפא בעזה, עשרה ימים לאחר ששוחרר מחקירה שנמשכה 9 ימים. מקורות צבאיים מסרו כי עומר שוחרר כשהוא בריא. בדו"ח הפתולוגי, שנערך על ידי ד"ר יורגן ב. דלגארד מדנמרק, אשר הוזמן מטעם משפחת עומר, נכתב כי "סיבת המוות לא נתגלתה בנתיחה". לפי מכתבו של איתן הבר **לבצלם**, נערכה בענין חקירה וממצאיה הועברו לפרקליטות.
- 3. האזם מוחמד עבד א-רחים עיד**, תושב אל-בירה בן 23, נמצא מת בתאו בכלא חברון בתאריך 8.7.92. עיד נעצר ב-22.6.92 והוחזק באגף החקירות של כלא רמאללה. ב-5.7.92 הועבר לכלא חברון, שם ככל הנראה התאבד על-ידי כריכת שמיכה סביב צווארו. במכתב של איתן הבר **לבצלם** נאמר כי "נראה כי סיבות ההתאבדות היו נפשיות-פנימיות של העציר, מסיבות שלא זה המקום לפרטן". תיק החקירה נסגר.

10. ב-20.9.92 החליטה ועדת השרים לענייני ביטחון לצמצם תקופה זו לגבי קטינים וחשודים בהפרות סדר, ולהעמידה על שמונה ימים.

כן, לא יותר לאנשי **בצלם** לבקר במקום, השיב: "יש פה בעייה אתית — לא נכנסים לאגף חקירות".

כל עוד סגורים אגפים אלה בפני כל ביקורת ציבורית, עומד בעינו החשש כי חומות החשאיות נועדו להסתיר מעשים שהרשויות מעדיפות להעלים מעיני הציבור.

בצלם שב ותובע כי אגפי החקירה של השב"כ יחשפו לביקורת, כולל ביקורת של ארגוני זכויות אדם. אין בחשיפה כזו כדי לפגוע בצרכים הביטחוניים.

ג. אלימות בחקירה

שיטות החקירה שמפעיל השב"כ בחקירת פלסטינים מעוגנות בנספח הסודי של דו"ח ועדת לנדוי מ-1987. בחלק שפורסם, התירה הוועדה שימוש בזמן חקירת שב"כ ב"מידה מתונה של לחץ פיסי", לצד לחץ פסיכולוגי. הוועדה קבעה כי אסור "שהלחץ יגיע לדרגת עינויים גופניים או התעללות בנחקר או פגיעה חמורה בכבודו...", אולם תחקירים מפורטים של **בצלם** וארגוני זכויות אדם אחרים הוכיחו כי בפועל ננקטים כדבר שבשיגרה אמצעי חקירה המהווים עינויים לפי כל קנה-מידה בין-לאומי, והמפרים את כללי הדין הבין-לאומי בנושא.¹¹

בחודש מאי השנה, פרסם הצלב האדום הודעה לעיתונות, שכותרתה "ישראל: עמדת הוועד הבין-לאומי של הצלב האדום בענין היחס לעצירים פלסטינים בחקירה". בהודעה נאמר בין השאר:

על-מנת להשיג מידע והודאות מעצורים, נעשה שימוש באמצעי לחץ פסיכולוגיים ופיסיים, המהווים הפרה של האמנה (הכוונה לאמנת זינווה הרביעית).

הודעה זו היא צעד חסר תקדים מצד הצלב האדום, שמדיניותו היא להימנע מפירסום כל מידע שמגיע אליו בתוקף תפקידו. במקרה זה ראה הצלב האדום לחרוג ממיינהגו לאור חומרת ההפרה והאופן השיטתי בו היא מבוצעת.

יש בחקירה אלימה כדי לפגוע בשלמות הגופנית והנפשית של העציר. קשה להבין כיצד יכולים השלטונות למלא את חובתם לשמור על שלמותו הגופנית והנפשית של העציר, ובו בזמן להפעיל נגדו אלימות, בהכשר רישמי.

אם מחליטים השלטונות להפעיל אלימות בחקירה, ונחקר נפטר, לא ניתן לדעתנו לפטור את החוקרים מאחריות, בכל מקרה.

11. ראו בצלם, חקירת פלסטינים, וכן פירוטמים של ארגוני זכויות אדם אחרים:

Israel and the Occupied Territories: The Military Justice System in the Occupied Territories; Detention, Occupation and Trial Procedures. Amnesty International, London, 1991.

Israel's Use of Electric Shock Torture in the Interrogation of Palestinian Detainees, Jerusalem, PHRIC, December 1991.

"Human Rights in the Israeli-Occupied West Bank and Gaza Strip in 1991", Human Rights Watch World Report 1991 (New York, Human Rights Watch, 1992).

Al-Haq, A Nation Under Siege: Annual Report on Human Rights in the Occupied Territories, 1989. (Ramallah, 1990).

חובות הצוות הרפואי וסמכויותיו

לאור ההיתר שניתן בדו"ח ועדת לנדוי לשימוש באמצעים אלימים "מתונים" בעת חקירה, איש הצוות הרפואי מחליט למעשה על כשירותו של עציר לעמוד בחקירה אלימה.

ככל הידוע לנו, הצוות הרפואי אינו מכיר את הנספח הסודי בדו"ח ועדת לנדוי, המפרט את האמצעים האלימים המותרים בשימוש בחקירה. לא ברור, אם כן, על סמך מה קובע הצוות כי עציר כשיר למעצר, הכלל חקירה אלימה.

בכל מקרה, צוות רפואי הקובע את כשירותו של אדם לסבול פגיעה פיזית ונפשית, ולו "מתונה", הופך לחלק צייתן של המערכת, מתעלם מכללי האתיקה הרפואית ופועל בניגוד לאמנות שהוזכרו לעיל.

את קליטתו של ברכאת במיתקן הכליאה ביצע חובש (אדם שעבר הכשרה רפואית בת מספר חודשים בלבד). רק למחרת, לאחר שתי חקירות, שבאחת מהן עבר ברכאת התקף אסתמה, נבדק ברכאת בדיקה שיגרתית בידי רופא, אשר קבע כי הוא כשיר למעצר.

לדברי מפקד מיתקן הכליאה בטול-כרם, לא קיים מושג או סטטוס "כשיר לחקירה" לעומת זאת, לרופא יש הסמכות להפסיק חקירה של עציר מטעמים רפואיים. במקרה זה, לא התשמש הרופא בסמכותו זו, על-אף שהבחין ב"צפצופים מפוזרים" על פני חזהו של ברכאת, וידע או שהיה עליו לדעת כי ברכאת עבר התקף בערב לפני הבדיקה.

יש לזכור כי גם אם נתונה בידי הרופא הסמכות להפסיק חקירה, אין הוא רשאי להיכנס לחודרי החקירות, כך שאין לו שום אפשרות לעקוב אחרי מצבו הבריאותי של הנחקר, או לוודא שהוראותיו אכן מבוצעות.

המשפט הבין-לאומי מטיל על אנשי צוות רפואי אחריות מיוחדת בהגנה על בריאותם הגופנית והנפשית של כלואים, ואוסר עליהם ליטול חלק באופן פעיל או סביל בעינויים או ביחס אכזרי או משפיל לעצירים.

על-פי "הצהרת טוקיו", שנתקבלה על ידי ההסתדרות הרפואית העולמית ופורסמה ב-1975:

1. אסור לרופא לעודד, להעלים עין או להשתתף בעינויים או צורות אחרות של פעולות אכזריות, בלתי-אנושיות או משפילות, תהא העבירה בה חשוד, מואשם או מורשע קורבן האלימות אשר תהא, יהיו דעותיו או מניעיו של הקורבן אשר יהיו, ובכל מצב, כולל סכסוך מזוין ומאבק אזרחי.

2. אסור לרופא לספק מקום, מכשירים, חומרים או ידע שיש בהם כדי לאפשר הפעלת עינויים וצורות אחרות של יחס אכזרי, בלתי-אנושי או משפיל, או להפחית את יכולתו של הקורבן להתנגד ליחס כזה.

"עקרונות האתיקה הרפואית", שנתקבלו על-ידי העצרת הכללית של האו"ם,¹² קובעים אף הם כי אישור או השתתפות באישור כשירותם של אסירים או עצירים לכל צורה של יחס או ענישה העלולים להשפיע לרעה על בריאותם הפיזית או הנפשית, מהווים הפרה של האתיקה הרפואית. ד"ר רם ישי, יו"ר ועדת האתיקה של ההסתדרות הרפואית, התבטא לאחרונה בענין השימוש שעושה השב"כ בפסיכיאטרים במהלך חקירתם של עצירים פלסטיניים, על-מנת להביא את העצירים להודות בעבירות המיוחסות להם:

אנחנו לומדים רפואה כדי לסייע לאנשים במצוקה. כל שימוש אחר, בייחוד אם נעשה שלא מרצונו החופשי של הפציינט, נוגד את הצהרת טוקיו, שהתקבלה בהסתדרות הרפואית העולמית.¹³

12. "עקרונות האתיקה הרפואית הנוגעים לתפקיד צוות רפואי בהגנה על אסירים ועצירים מפני עינויים וצורות אחרות של יחס או ענישה בלתי אנושיות או משפילות", שנתקבלו על-ידי העצרת הכללית של האו"ם ב-18.12.82.

13. הלל כהן, "ההסתדרות הרפואית תזון בהעסקת פסיכיאטרים בחקירות השב"כ", כל העיר 4.9.92.

מסקנות והמלצות

מוסטפא ברכאת, צעיר פלסטיני בן 23, נעצר כשהוא במצב בריאותי תקין, ומת מהתקף אסתמה כעבור פחות מ-36 שעות, באגף החקירות של מיתקן הכליאה בטול-כרם.

מהתחקיר שהובא לעיל, ומהמידע המצוי בידי **בצלם**, עולות המסקנות הבאות:

1. אגף החקירות בו הוחזק ברכאת, נמצא בשליטה ובפיקוח של השב"כ לבדו. מפקד מיתקן הכליאה, האחראי עליו על-פי דין, אינו יכול להתיר או לאסור דבר לאנשי השב"כ הפועלים בשטח מיתקן הכליאה. חדרי החקירות של האגף סגורים בפני מפקד מיתקן הכליאה ושאר הסגל, כולל הרופא האחראי.

2. באגף החקירות בו הוחזק ברכאת עדיין ננקטים אמצעים אלימים, עד כדי עינויים.¹⁴ סביר שלפחות ביום הראשון להימצאותו של ברכאת באגף, הופעלו גם נגדו חלק מאמצעים אלה.

3. בהתאם לנוהל הנהוג במיתקן הכליאה, נקלט ברכאת במיתקן לאחר שנבדק בידי חובש, וחקירתו החלה כבר אז. במהלך החקירה הראשונה קיבל ברכאת התקף אסתמה. רופא בדק אותו בדיקה שיגרתית רק למחרת, ואז אישר את כשירותו למעצר.

4. אישור כשירותו של עציר למעצר, כולל בחובו אישור לחקירה. לאור ההיתר הרישמי שניתן לחוקרים להשתמש באלימות, אישר הצוות הרפואי למעשה את כשירותו של ברכאת לחקירה אלימה.

5. כאמור, אסור לרופא להיכנס לחדרי החקירות של השב"כ. על-כן, לרופא האחראי לא היתה האפשרות לעקוב כיאות אחרי מצב בריאותו של ברכאת.

6. ההתקף הקטלני אירע זמן קצר ביותר (לכל היותר 45 דקות) לאחר תום חקירתו האחרונה.

ברכאת לא סבל מאסתמה במשך שנים רבות. האם היה מקבל התקף אסתמה קטלני אלמלא חקירתו? הייתכן שאין קשר סיבתי בין שיטות החקירה למותו? יש לזכור כי מדובר ממחלה בעלת מאפיינים פסיכוסומטיים ואלרגיים.¹⁵

מהגורמים הרישמיים לא נתקבלה תשובה לשאלות אלה. המשטרה המליצה לסגור את תיק החקירה.

המקרה של מוסטפא ברכאת הוא בולט לעין בכך שנסתיים במוות. אולם, נסיבותיו אינן חריגות כל עיקר. כל שאירע לברכאת, ממצערו ועד למותו, היה במסגרת נוהל שיגרת. למוסטפא ברכאת היתה רגישות מיוחדת, והוא לא עמד בכך.

הנוהל השיגירי כולל מעצר ללא מגע עם העולם החיצון למשך שבועיים, איסור מוחלט על גורמים מחוץ למערכת לבקר באגפי החקירה, חופש פעולה מפליג הניתן לחוקרים והיתר רישמי להשתמש באלימות כלפי נחקרים, והיעדר הסדרי סמכות וכפיפות ראויים בין רשויות המיתקן, השב"כ והרופאים. פעולתו של הצוות הרפואי מעלה אף היא שאלות קשות, הנוגעות לאתיקה הרפואית.

השילוב של כל אלה יוצר מצב בו ביטחונם ובריאותם של הנחקרים אינם מובטחים כל עיקר, בניגוד מוחלט לדרישות הדין הבין-לאומי והישראלי.

ארבעה מקרי מוות של פלסטינים ארעו בזמן חקירה או בסמוך לה, מאז תחילת 1992, מספר המחייב לדעתנו שורה של צעדים מידיים.¹⁶

א. קיצור תקופת המעצר לפני הארכת שופט, והעמדתה על התקופה הנהוגה בישראל (48 שעות).

ב. התרת גישות עצורים עם עורכי-דין בסמוך לאחר מעצמם.

ג. ביטול ההיתר להשתמש באלימות כלפי עצירים, שניתן בהמלצות ועדת לנדוי ב-1987, החלת איסור מוחלט על כל צורות העינויים בחקירת עצירים, וקביעת ענישה מרתיעה למי שיורשע בעבירה על איסור זה.

ד. העמדת הצוות הרפואי במיתקן הכליאה על מלוא כובדה וחומרתה של אחריותו על בריאותם של הכלואים.

ה. הסרת כל ההגבלות על גישתו של הצוות הרפואי

14. ראו למשל עדותו של אמג'ד חופי, ע' 8, והדוחות שהוזכרו.

15. ראו חוות הדעת הרפואית של ד"ר יואל קרייף בדו"ח זה, ע' 6.

16. להמלצות מפורטות יותר ראו בצלם, חקירת פלסטינים ע' 90-92.

הכליאה לדווח על כל מקרה של השפלה או התעללות בעציר.

רק שינוי המצב ברוח ההמלצות דלעיל, יבטיח כי לא יישנו מקרים של מוות במיתקני הכליאה בכלל ובאגפי החקירה בפרט.

על ממשלת ישראל, שהצהירה על מחוייבותה לזכויות האדם, מוטלת האחריות לעשות בהקדם לשינוי מיידי של המצב.

לעצירים וביצוע הוראותיו בנוגע לעצם המעצר או תנאיו, בידי כל הגורמים.

ו. עיגון מפורש בחוק של חובת הרופאים לפעול על-פי האתיקה הרפואית.

ז. פתיחת מתקני המעצר והכליאה ובתי-הכלא, על כל אגפיהם, לביקורות תקופתיות של גופים חיצוניים, כולל ארגוני זכויות אדם.

ח. אכיפת חובתם של הצוות הרפואי וסגל מיתקן

תגובת דובר צה"ל

דובר צה"ל
IDF SPOKESMAN

על הקו

ענף חסברה
22 ספטמבר 92

"בצלם" - יובל גינבר

הנדון: דו"ח "בצלם" אודות מותו של מוסטפא ברכאת

הדו"ח שהעברתם אלינו מתייחס ברובו לארוע מותו של מוסטפא בוכאת. מקרה המוות של ברכאת נחקר לאלתר ע"י משטרת ישראל בהתאם לנהלים, ותיק החקירה הועבר לפרקליטות המדינה.

בברכה,

א. י. ט. /
אביטל מרגלית, סרן
בשם רע"ן הסברה

תגובת יו"ר הלשכה לאתיקה בהסתדרות הרפואית

ההסתדרות הרפואית בישראל - הוועד המרכזי
ISRAEL MEDICAL ASSOCIATION-CENTRAL COMMITTEE

רחוב שאול המלך 28 תל אביב 6149209 • פקס 03-261-261 • טל. 03-269836-269836 • טל. 03-261-261 • טל. 03-261-261

כה' באייל תשנ"ב
24 בספטמבר 1992

3010

קס: 02-617946

לכבוד

כעלם

ח' קרן היסוד 18

ירושלים 92-149

ח.י.

הנדון: תקיר מקרה ספטמבר 1992

הכלתי את התקיר החקירה רח-23.9.92. לאיר הזמן הקצר שנותר לי לעיון ובחינת הנושא בטרם הפירסום אתיחס אליו באופן כללי ובמידה ניריד צורך להוסיף פרטים אעשה זאת במועד מאוחר יותר.

כפי שצויין בהחקיר הצהרתי טיקור של ההסתדרות הרפואית העולמית אוסרת על כל רופא ליטיל חלק בכל צורה שדיא בעינינוים ו/או פעולה אכזרית ו/או משטילה כפי שהפעילות מוגדרת בהצהרת טיקור שאת נוסחו המלא אני מערף למכתבי.

ההסתדרות הרפואית הישראלית בהיותה חברה בהסתדרות הרפואית העולמית מקבלת את הצהרת טיקור וריאה אותה כמחייבת כל רופא בכל נסיבות.

יודגש כי הפקירו של רופא הוא לדאוג לבריאותו של החולה בכל נסיבות שהן ולא לשרת שום אינטרס אחר.

עוד יצוין כי אם תהינה לכם עובדות הנוגעות לרופא ו/או רופאים שלא נהגו בהתאם לכללים, אני נפעל במסגרת הלשכה לאתיקה.

בכרחה,

יו"ר הלשכה לאתיקה.

בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, הוקם בפברואר 1989 על-ידי גוף רחב של משפטנים, אנשי רוח, עיתונאים וחברי כנסת. **בצלם** שם לו למטרה לתעד ולהביא לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב את הפרות זכויות האדם בשטחים. נתוני **בצלם** מבוססים על עבודת שטח ותחקירים עצמאיים וכן על מקורות ישראליים רשמיים, עיתונות ונתוני מקורות פלסטיניים, במיוחד ארגוני זכויות האדם PHRIC ואל-חאק.
